

**Theo Lunsingh Scheurleer-lezing : Stijlkamers op drift**

**John Harris - Amstelkerk Amsterdam, 29 oktober 20 uur**

‘Moving Rooms. Seeking the Origins of the Period Room: a global and a Dutch Issue’ is de titel van de tweede Theo Lunsingh Scheurleer-lezing die de Britse architectuurhistoricus John Harris op 29 oktober zal uitspreken. In zijn recente boek *Moving Rooms* beschrijft hij het fenomeen stijlkamer en de handel in interieurs. Liggen destructie en redding dicht bij elkaar? John Harris vraagt het zich af. Aanmeldingen: [activiteiten@shni.nl](mailto:activiteiten@shni.nl)

24

Nummer 24, oktober 2009  
De Nieuwsbrief verschijnt 3x per jaar  
Uitgave Stichting Het Nederlandse Interieur  
Postbus 15599, 1001 NB Amsterdam  
[www.shni.nl](http://www.shni.nl) . [kopij.nieuwsbrief@shni.nl](mailto:kopij.nieuwsbrief@shni.nl)

Redactie Eloy Koldewei . Hester Wolters  
Basis lay-out Suzan Beijer  
Opmaak Hans Schut  
Druk Sande druk  
ISSN 1570-9973

Postbus 15599, 1001 nb Amsterdam

TNT Post  
Port betaald  
Port Payé  
Pays-Bas



## Moving Rooms

Een treffende vertaling is soms lastig te vinden. 'Verplaatste interieurs' benadert de betekenis aardig, maar 'Moving Rooms' is meer dan dat: het verplaatsen zelf maakt wel degelijk deel uit van dit begrip. De Engelse architectuurhistoricus John Harris behandelt in zijn boek *Moving Rooms* de handel en wandel van talloze interieurs en interieuronderdelen, met name van en naar het buitenland en Amerika in het bijzonder. Ook in ons eigen land worden we omringd door verplaatste interieurelementen. Talloze in monumenten gevestigde musea, grachtenpanden en 'last but not least' kastelen en buitenplaatsen bevatten stijlkamers en andere onderdelen die ooit elders een eerder leven hebben gehad.

Dit is niet iets van vandaag of gisteren, dit is een eeuwoud fenomeen. In de tweede helft van de 18de eeuw bijvoorbeeld worden via talloze krantenadvertenties de meest uiteenlopende gebouw- en interieuronderdelen uit te slopen panden aangeboden: 'Al wie gene- gen is uit der Hand op een Afbraak te kopen ...!' Toen floreerde de handel in tweedehands bouwmaterialen. Het gros van deze interieur- onderdelen zal in eigen land zijn hergebruikt, vaak in de directe omgeving. Ook in de 19de en 20ste eeuw zijn vele interieuronder- delen van onderdak gewisseld. In de 21ste eeuw is op dit punt geen breuk met de traditie te verwachten: de handel in tweedehands bouwmaterialen bloeit, zelfs gehele interieurs worden aangeboden en toegepast, monumentwaardig of niet.

Gedurende de laatste decennia hebben enkele musea bijzondere interieuronderdelen kunnen verwerven. In 1995 verwierf het Rijksmuseum bijvoorbeeld de grote monumentale marmeren schouwpartij gemaakt door J.B. Xaverij, afkomstig uit het huis Rapenburg 48 te Leiden. Deze bijzondere schouw was gedurende enkele decennia uit het zicht verdwenen, en bleek via wereldwijde omzwingingen in Zuid-Amerika te zijn beland. Het Groninger museum kocht in 1998 een serie unieke, vroeg 18de-eeuwse inte- riourschilderingen door de Groningse schilder Herman Collenius, dit keer in de Verenigde Staten. Datzelfde jaar verwierf 'Simon van Gijn-Museum aan huis' te Dordrecht de uitzonderlijke 17de-eeuwse goudleerkamer uit het Huis de Rosijnkorf, een kamer die elders vanaf het begin van de 20ste eeuw aan het zwerven was geraakt. Aanzienlijk is het aantal verplaatste interieuronderdelen in kastelen en landhuizen. De inrichting van kasteel Marquette te Heemskerk is grotendeels afkomstig uit het naburige slot Assumburg. Kasteel Heeswijk bevat onder meer betimmeringen, wandbespanningen en een indrukwekkende betegeling van elders die daar in de loop van de 19de eeuw zijn ingepast, terwijl in Huis Verwolde de werkkamer van de architect M.A. van Nieukerken (1879-1963) na diens dood is ingebracht. De laatste had overigens, evenals zijn vader en zijn broer, het toe- en inpassen van oude interieuronderdelen tot karakteristiek element van zijn oeuvre gemaakt.

Dat eenmaal zwerfende interieuronderdelen op deze manier in eigen land een nieuw leven en identiteit hebben gekregen is fantas- tisch. Maar eigenlijk zou het natuurlijk nooit zover hebben mogen komen: dit soort zaken hoort op de plek waarvoor het is gemaakt, hoe moeilijk het behoud daarvan soms ook lijkt.

**In zijn welkomstwoord benadrukte Jouke van der Werf, dagvoorzitter van het symposium die Ons' Lieve Heer op Solder i.s.m. de SHNI op 26 juni organiseerde rondom de aanstaande restauratie van het museum, hoe uniek deze dag is. Hoe vaak komt het immers voor dat een museum voor een grootscheepse restauratie een symposium organiseert?**

In de voormalige refter van het op loopafstand van het museum gelegen Bethaniënklooster in Amsterdam gaven verschillende sprekers presentaties. Thijs Boers, conservator gebouw van Museum OLHOS begon met een beknopte inleiding over het onderzoek dat hij heeft verricht naar de geschiedenis van de bewoners van OLHOS. Zijn onderzoek bestreek de periode 1620 - 1880, een tijd waarin verhalen verteld kunnen worden van maar liefst 17 eigenaren, 70 bewoners, 1 priesters en 22 kapelannen. Een interessante geschiedenis daaronder was die van de familie Hartman. Jan Hartman, de uit Duitsland afkomstige handelaar die opdracht gaf tot verbouwing van de panden aan de Oudezijds Voorburgwal, destijds Fluwelen Burgwal, was met een groep verantwoordelijk voor het innen van impost op wijnen en andere goederen, een soort accijns. Vermoedelijk kon Hartman daardoor het pand bekostigen: in eerste instantie was hij maar een kou- senverkoper in de Barndesteeg. In het heringerichte museum zullen vier verhaallijnen de hoofdmoot gaan vormen. Bouwhistoricus en SHNI-voorzitter Jan van der Hoeve vertelde over het aanvullende bouwhistorisch onderzoek dat hij deed. Dit leverde zowel nieuwe inzichten als nieuwe vragen op. Van der Hoeve benadrukte dat er al een basisonderzoek lag, waarvan

hij een aantal punten nader onderzocht heeft. Tijdens het onderzoek werden er belangrijke ontdekkingen gedaan. De histo- rische gelaagdheid van het pand bleek gecompliceerder te zijn dan uit eerdere rapportages was geble-

handen. Er bleek een heel andere kleurstelling te zijn geweest voordat OLHOS een museum werd. Niet een geelbruine tint maar een rozerode kleur was integraal aanwezig in de kerkruimte, die daarmee onderscheiden werd

verkeert dat er van veel fases nog origineel materiaal beschikbaar is, moet er toch een keuze worden gemaakt. Ruth Jongsma legde deze moeilijke keuze voor aan de staf van OLHOS. De staat waarin de huiskerk voor de musealisering verkeerde, dus de rozerode tint oftewel 'dodekop' heeft uiteinde- lijk de voorkeur gekregen. In de discussie tussen de drie sprekers, restauratiearchitect Frederik Franken en het publiek kwam het maken van keuzes aan de orde. Het terugbrengen van een bepaalde fase van de kerk is een proces dat gevoed wordt door verschillende onderzoeken, maar er moet ook rekening worden gehouden met de museale functie. Wat het proces van het maken van keuzes bemoeilijkt is dat alle gemaakte tijdslagen op zich interessant zijn. Het is de ambitie van het museum om deze gelaagdheid in de presentatie expliciet te maken. Het voor- naamste belang is terug te keren naar de kern van het monument. De waarde van OLHOS als een his- torisch huis. 'Van houtje-touwtje huis tot topmonument.' Dat is volgens directeur Judijke Kiers de kern van de doelstelling van de restauratie.

MICHELLE SIMONS, EMMA VAN OUDHEUSDEN EN PROSPER DE JONG

## Musea in monumenten, monumenten in musea

### Van houtje-touwtje huis tot topmonument

ken. Ook bleek er een ingenieus verslept rookkanaal van ijzeren stangen en plavuizen aanwezig te zijn boven de zaal met de grote schouw. Uit het onderzoek kwam overigens naar voren dat deze schouw mogelijk later dan de 17de eeuw daar werd aange- bracht. Daarnaast is het altaar in de late 18de eeuw verhoogd; ook het stucwerk stamt uit die tijd. De terugkomende vraag is: zien we wel wat we daadwerkelijk zien? Of is er, ook tijdens de restaura- ties, een ideaalbeeld gecreëerd? Veel van deze antwoorden zijn lastig te geven.

Kleurenonderzoeker Ruth Jongsma sprak hierna over het kleurenonderzoek dat zij deed. In haar presentatie beperkte zij zich tot de zolderkerk. Voordat zij met haar onderzoek begon was er al veel informatie voor

van overige ruimtes in het pand. Ook werden houtimpressies en verschillende marmerimitaties aangetroffen. Door het archiefon- derzoek kon in sommige gevallen een kleurlaag worden gekoppeld aan een jaartal. Uit het kleurenonderzoek kwamen drie opties naar voren voor de conservering of restauratie van de kleurstelling: een eerste optie is het handhaven van de 'museumlaag', de kerk behoudt daarmee zijn overwegend gele uitstraling. Een tweede optie is de verschijningsvorm terug te brengen naar de laatste laag die het in de kerkfase had. De kerk zal dan een overwegend rozerode uitstraling krijgen. De derde optie is het terugkeren naar de eerste laag die het in de kerkfase had, in de tijd van Jan Hartman. Hoewel het museum in de unieke positie

### Dr. Johan ter Molen bijzonder hoogleraar Ottema - Kingma leerstoel

Dr. J.R. ter Molen, directeur van Paleis Het Loo Nationaal Museum, is per 1 september 2009 benoemd tot bijzonder hoogleraar 'Toegepaste Kunsten en Kunstnijverheid' aan de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit Nijmegen. De bijzondere leerstoel wordt gefinancierd door de Ottema - Kingma Stichting en is in 2006 ingesteld om een bijdrage te leveren aan het onderwijs- programma van de bachelor- en masteropleiding kunstgeschiedenis en docenten te adviseren op het terrein van de toegepaste kunsten en kunstnijverheid. Ter Molen zal samenwerking stimuleren met andere onderwijs- en onderzoeksinstellingen en met de museum- en tentoonstellingswereld, in het bijzonder met de musea en instellingen in Friesland, bakermat van de leerstoel. Prof. ter Molen zal op 19 november zijn oratie houden.

[www.oks.nl](http://www.oks.nl)

## Patriottisme in een Twents interieur

Hofkeshuis, 1775  
Grotestraat 62, Almelo

Groot is de impact geweest van de eind 18de-eeuwse patriotistische beweging. Had de patriot Joan van der Capellen tot den Pol (1741-1784), die in 1778 uit de Overijssels Staten werd gezet wegens zijn revolutionaire gedachten, dit kunnen voorzien? Zijn pamflet 'Aan het volk van Nederland' dat in de nacht van 25 op 26 september 1781 in alle grote steden van de Republiek werd verspreid, was de klaroenschoot voor de patriottenbeweging: ontevreden burgers en regenten gingen zich verbinden om politieke hervormingen en meer burgerinvloed te verkrijgen. Twente was een patriottisch bolwerk met Joan van der Capellen als grote voorman.

Op enkele tientallen kilometers afstand van Van der Capellen woonde een ander overtuigd patriot van het eerste uur: de doopsgezinde textielfabrikant Egbert Hofkes (1738-1822). Hofkes heeft - voor zover bekend - geen hoofdrol in de patriotistische beweging gespeeld, maar uit zijn interieur valt af te leiden dat hij een opmerkelijke persoon moet zijn geweest. In zijn huis te Almelo heeft hij verschillende toonaangevende patriotten op bezoek gehad, waaronder de Franse generaal Jean Victor Moreau. Egbert Hofkes had dit huis - het huidige pand Grotestraat 62 - in 1775 verworven, en liet het direct grondig moderniseren en decoreren. Dit was, zoals destijds gebruikelijk, ook bij hem een meerjarenproject. Het belangrijkste vertrek was de achterkamer op de eerste ver-

dieping. Deze kamer, ook wel de grote achterzaal genoemd, heeft op drie van de vier wanden een groot geschilderd linnenbehangsel van in totaal bijna twintig meter lengte. Dit behangsel is een zogeheten grisaille, een reliëfachtige schildering in grijze, witte en zwarte tinten. De voorstelling is omkaderd



De Romeinse triomftocht, foto's collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

door een geschilderde trompe-l'oeil profiellijst met langs de bovenrand een gedrapeerde bloemguirlande met in het midden een neoclassicistische vaas. Rondom de voorstelling is een brede, rood-bruine imitatie-marmering geschilderd. Waarschijnlijk had de lambrisering eenzelfde marmering waardoor deze 'naadloos' aansloot op het geschilderde behangsel. Het behangsel toont de triomftocht van de Romeinse generaal Quintus Fabius Maximus (ca 275-203 v.Chr.), bijgenaamd Cunctator (de twijfelaar). Op ieder wandvlak is een gedeelte van deze Romeinse triomftocht te zien: ruiters te paard met lansen, krijgslieden met vaandels en standaarden, muzikanten, de

triumferende veldheer in zijn quadriga (vierspan), honden, slaven, de buit van de veldtocht en diverse offerdieren. De stoet leidt naar de ommuurde stad Rome die op de behangsel-schildering links naast de schouw is afgebeeld: daar staan voor een van de stadspoorten vrouwen, moeders en kinderen op de

triumferende stoet te wachten. Ook is hier de personificatie van de Tiber afgebeeld met de hoorn des overvloeds en de zogende wolvin, het symbool van de stad Rome. Boven de stadspoort hangen twee vaandels met het opschrift SPQR (Senatus PopulusQue Romanus). Het bovendeurstuk toont het portret van de Romeinse generaal en profiel, geflankeerd door adelaars en putti met lauweromwonden roedenbundels met bijl, pijlbundel ('fasces'), Mercuriusstaf, vruchten en gewassen. Op het geschilderde wandvlak op de linkerwand, rechtsonder dichtbij de vensterwand, heeft de schilder zijn signatuur en datering achtergelaten: AND. WARMOES PINXIT Ao 1778. Van deze schil-



Wapentrofee met SPQT

der Andries Warmoes, van wie slechts weinig werk is overgeleverd, is bekend dat hij in de jaren 1757-1789 werkzaam was in onder meer Noord-Holland, Texel en in Almelo. De thematiek van de stucwerkornamenten is direct aan de wandschilderingen gerelateerd. Het middenornament op het plafond toont, zeer uniek, vier Romeinse portretten en profiel. De schoorsteenboezem toont een grote wapentrofee met vaandels en muziekinstrumenten. Op deze vaandels staan de letters SPQT, een variant van de letters SPQR op de Romeinse vaandels. Dit is buitengewoon

opmerkelijk want hiermee verwees Hofkes naar zijn ideaal: 'Senatus PopulusQue Tubantius', ofwel 'De senaat en het volk van Twente'. Met deze zinsnede en het kamerbehangsel heeft de patriot Hofkes dus al in 1778 zijn politieke idealen tot uitdrukking gebracht. Hiermee nam hij stelling tegen zijn achterbuurvrouw, gravin Van Rechteren, op wiens kasteel hij via de drie ramen in deze kamer rechtstreeks zicht had. Gravin Sophia Carolina Florentina van Rechteren (1725-1805) was de laatste bestuurster van de heerlijkheid Almelo die zowel

het bestuur als de rechtspraak in sterke mate beheerste, maar in de Franse tijd heeft zij deze privileges moeten inleveren. De achterkamer van het Hofkeshuis is vanuit diverse opzichten een uniek document: niet alleen is het een vroege uiting van het Nederlandse patriottisme, maar het is gelijktijdig ook het enige vertrek in ons land dat de idealen van de patriottenbeweging in haar decoratieprogramma zo duidelijk tot uiting brengt. Daarmee is deze kamer, een onderdeel van een belangwekkend monument in privé-bezit, een belangrijke uiting van de Nederlandse identiteit en behoort feitelijk tot de canon van ons nationale culturele erfgoed. Ook de aard en de uitvoering van de behangsel-schildering is zeer uitzonderlijk. Helaas is de technische toestand van deze schilderingen slecht en loopt deze zichtbaar achteruit. Al enkele decennia is daarover grote bezorgdheid in Almelo en daarbuiten, maar vooralsnog is de restauratie van dit uitzonderlijke erfgoed nog niet in beeld.

ELOY KOLDEWEIJ

### Stichting BONAS zoekt onderzoekers

BONAS staat voor Bibliografiën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedebouwkundigen, en werd in 1994 opgericht met het doel om op een algemene en systematische wijze gegevens over architectonisch erfgoed in Nederland te documenteren en toegankelijk te maken voor een specialistisch en algemeen publiek, via een database en via de uitgave van een boekenreeks. In de boekenreeks zijn tot nu toe 44 titels verschenen waarvan slechts twee over interieurarchitecten: Ida Falkenberg-Liefrinck (1901-2006) en Cora Nicolai-Chaillet (1919-1975). Aan Elmar Berkovich (1897-1968) en Dirk van Sliedregt (1920) wordt gewerkt. BONAS wil graag meer oeuvres van interieurarchitecten aan haar bestanden toevoegen, en is daarom op zoek naar onderzoekers die het werk van de onderstaande personen in kaart willen brengen. Van sommigen is archief aanwezig in het NAI, van anderen ligt dit elders, of bestaat er geen archief: Willem Penaat (1875-1957), Adriaan A.M. Grimmon (1883-1953), Jan Lauweriks (1890-1936), Napoleon Le Grand (1857-1932), Arnold Bueno de Mesquita (1908-2002), Coen J. de Vries (1918) en Hein W.C. Stolle (1924-2006)

INL. RADBOUD VAN BEEKUM R.VANBEEKUM@NAI.NL WWW.BONAS.NL

## Publicaties

*Jurriaan Andriessen (1742-1819): Een schoon vergezicht*

Richard Harmanni

Deze publicatie behandelt de achtergronden en restauratie van de behangsels met mediterrane landschappen die Jurriaan Andriessen rond 1780 geschilderd heeft voor de eetkamer van kasteel Drakensteyn. In een korte inleiding komt het leven van de kunstenaar aan bod, evenals de geschiedenis van de geschilderde behangsels.

Zwolle, uitgeverij Waanders 2009  
paperback, 64 pp, rijk geïllustreerd, € 14,90  
ISBN 9789040086632 / 9789040076534 (Eng)

*Amsterdam. Monumenten & Archeologie. Jaarboek 8*

Vincent van Rossem, Gabri van Tussenbroek, Jørgen Veerkamp (red.)

In dit achtste deel van het Jaarboek van het Amsterdamse Bureau voor Monumenten & Archeologie wordt in een viertal bijdragen aandacht besteed aan het Amsterdamse interieur. Dirk de Roon belicht platenvloeren als fenomeen, terwijl Coert Peter Krabbe de restauratie van het interieur van Herengracht 502 in 1907 behandelt. Vincent van Rossem beschrijft het openlijke gebruik van beton in de Josephkerk (1953). Pieter Vlaardingerbroek gaat in op een teruggevonden 17de-eeuwse pilasterkamer, afkomstig uit Herengracht 132.

Amsterdam, Uitgeverij Bas Lubberhuizen i.s.m. Bureau Monumenten & Archeologie 2009  
paperback, 160 pp, rijk geïllustreerd, €19,50  
ISBN 978 90 593 7227 6

*Binnenbetimmering en kerkinterieurs. Handboek voor timmerlieden betrokken bij restauratie van monumenten.*

Ries van Hemert, Imelda Kneppers, Thomas van Straalen

Restauratie Timmerwerken, deel 4 gaat over vloeren en plafonds en al het timmerwerk dat zich daartussen bevindt, zowel in woonhuizen als in kerken, zoals raam- en wandafwerkingen, deur- en schouwpartijen, maar ook over kerkmeubilair. Veelgebruikte houtsoorten en plaatmateriaal komen eveneens aan bod. Geschreven voor de restauratietimmerman, maar ook van belang voor een ieder die meer van de technische aspecten van houtconstructies in een monument te weten wil komen.

Amsterdam, St. Nationaal Restauratie Centrum 2009  
paperback, 478 pp, rijk geïllustreerd, € 42,50  
ISBN 9789077019122 www.restauratiecentrum.nl  
**K10, Binnen zonder kloppen**

Joep van der Heijden & Peter Pels

In 'Koestraat 10, een gastvrij pand' wordt met woorden en fraaie foto's een beeld geschetst van het pand en bewoners aan de Koestraat in Zwolle dat Van Heijst en partners in 2007 betrok. Ruimtes werden in de originele staat teruggebracht en na de verbouwing en restauratie toonde het pand haar rijkdom. Uitgave i.o.v. Van Heijst & partners Zwolle 2008  
paperback, 51 pp, geïllustreerd, € 9,95

*Schlösser & Kastelen. Leben in historischen Adelsitzen im deutsch-niederländischen Raum*

Ulrike Frede & Britta Spies

Acht van de 25 kastelen, burchten of huizen uit het gebied rond Munster die in deze 'reisgids' besproken worden liggen op Nederlands grondgebied: Singraven, Almelo, Twickel, Weldam, Vorden, Slangen-burg, Doddendael en Huis Bergh. Er wordt ingegaan op de geschiedenis en de staat van de gebouwen en op de vraag hoe de huidige bewoners omgaan met de traditie en het moderne leven.

Tecklenborg Verlag 2008  
paperback, 340 pp, rijk geïllustreerd, € 28,50  
ISBN 9783939172390

*Handboek veilig ontwerp en beheer. Sociale veiligheid in buitenruimten, gebouwen en woningen*

Ita Lutén (red.)

Dit handboek geeft uitgebreide achtergrondkennis over sociale veiligheid en een samenvatting van de meest gebruikte methodieken en instrumenten. Het thema wordt vanuit verschillende kanten belicht: vanuit het proces (van initiatief t/m beheer), vanuit alle partijen die te maken kunnen hebben met veiligheid (van architecten t/m verzekeraars) en op alle schaalniveaus (landschap, stedenbouw, architectuur, interieur en product). Aan de hand van een set vuistregels en mogelijke maatregelen laten ze zien wat opdrachtgevers, ontwerpers, bouwers en beheerders kunnen doen.

Bussum, uitgeverij Toth 2008  
paperback, 175 pp, geïllustreerd, € 29,90  
ISBN 9789068684858

*Johan de Witthuis, 6 Eeuwen wonen op hoog niveau*

Charles Dumas, Kees Stal, Rolf de Booij (red.)  
De bonte stoet van historische bewoners van dit opmerkelijke pand Kneuterdijk 6 te Den Haag, met haar rijke en uitzonderlijke interieur, was niet soms van lokale, maar in enkele gevallen van landelijke en zelfs van internationale betekenis.

Den Haag, uitgeverij De nieuwe Haagsche 2009 (VOM-reeks 2009, nr 1)  
gebonden, 216 pp, rijk geïllustreerd, € 33,50  
ISBN 9789077032978

*Design in the making*

Linda Vlassenrood (red.)

Hoe krijgen architectuur en design betekenis in een wereld waarin globalisering, standaardisatie en vercommercialisering de boventoon voeren. Door het omarmen van onmoderne begrippen als vakmanschap, traditie en context. Deze begrippen zijn de bindende schakels tussen het werk van architectenbureau Onix, ruimtelijk vormgever Frank Havermans, stoffenontwerpster Claudy Jongstra, modeontwerper Alexander van Slobbe en industrieel vormgeefster Hella Jongerius.

Rotterdam, nai Publishers 2009  
paperback, 248 pp, rijk geïllustreerd, € 25,00  
ISBN 9789056623289 (Eng)

*Het Alledaagse leven. Tradities & Trends in Nederland*

Johan de Bruijn, Cor van der Heijden, Stijn Reijnders, Ineke Strouken (red.)

In deze verzamelreeks wordt in 35 afleveringen de cultuurgeschiedenis van het dagelijkse leven in Nederland behandeld. Waarom doen wij Nederlanders wat we doen? Achter onze tradities en trends gaan patronen schuil die duidelijk maken hoe onze samenleving in elkaar steekt. *Het Alledaagse leven* gaat over leven en sterven, trouwen en scheiden, wonen en werken, vieren en lijden, kortom: over alles wat ons dagelijkse leven vorm en inhoud geeft. De reeks verschijnt in het kader van het Jaar van de Tradities 2009.

Zwolle, Waanders Uitgevers i.s.m. het Nederlands Openluchtmuseum en het Meertens Instituut.  
tijdschrift, 32 pp, geïllustreerd, € 5,95 per deel  
ISBN 9789040021879 www.hetalledaagsleven.nl

*Tegels uit Rotterdam - Rotterdamse tegelproductie van 1609 – 1866*

Ingrid de Jager & Nora Schadee (red.)

Dit boek is gebaseerd op de omvangrijke collectie tegels in het Historisch Museum Rotterdam. Twee conservatoren geven een breed overzicht van, en een gedetailleerd inzicht in de Rotterdamse tegelproductie. Daarbij komen aspecten als techniek, kosten, bedrijfsvoering en export aan de orde. Daarnaast een apart katern met de beste stukken uit de collectie en drie artikelen die op deelonderwerpen ingaan: de bijproducten uit de tegelbakkerijen, de sprookjesachtige tegeldecoraties in de paleizen van de keurvorst van Keulen in Brühl, en het reilen en zeilen van de laatste tegelbakkerij in Rotterdam  
Zaltbommel, Uitgeverij Aprilis i.s.m. HMR 2009  
gebonden, 240 pp, rijk geïllustreerd, € 39 met DVD  
ISBN 9789059942448

*Paleis Soestdijk - Drie eeuwen huis van Oranje*

Barbara Laan, Paul Rem e.a.

Met het overlijden van koningin Juliana en prins Bernhard heeft Paleis Soestdijk na bijna 350 jaar zijn functie als jachthuis, zomerverblijf en woon- en werkpaleis van de Oranjes verloren. Het overlijden van koningin Juliana en prins Bernhard in 2004 betekende het einde van een tijdperk. De rijke geschiedenis van gebouw, park en bewoners wordt door een keur van kunsthistorici tot leven gewekt en prachtig, vaak ongepubliceerd historisch fotomateriaal geeft een overweldigende impressie van de wereld achter de alom bekende façade. Een hedendaagse fotoreeks toont de staat en sfeer van een groot aantal vertrekken in het verweerde paleis.

Zwolle, Waanders Uitgevers 2009  
gebonden, 384 pp, rijk geïllustreerd, € 49,95  
ISBN 9789040086083

*AZ DESIGN*

Bernd Polster, Claudia Neumann, Markus Schuler en Frederick Leven

Dit naslagwerk omvat meer dan 300 trefwoorden van invloedrijke designers

en de belangrijkste design-georiënteerde bedrijven wereldwijd, van zowel verleden als heden, van Le Corbusier, Raymond Loewy, Maarten van Severen, Philippe Starck en Marcel Wanders tot Apple, BMW, Droog Design, Moooi en Nokia. De gepresenteerde producten variëren van klassieke auto's, meubels en keramiek tot de laatste mp3-spelers. Bevat nuttige biografieën van designers, bedrijfsgeschiedenissen en chronologische lijsten van producten.

Bussum, uitgeverij Thoth 2008  
paperback, 540 pp, rijk geïllustreerd, € 29,90  
ISBN 9789076799072

*Tangible Traces. Dutch Architecture and Eric Kuster Metropolitan luxury*

Sian Tichar

Met een duidelijke internationale stijl is de Nederlandse ontwerper Eric Kuster verantwoordelijk voor de interieurs van prominente internationale kantoren, clubs, restaurants en particuliere woningen over de hele wereld zoals de privéwoningen van o.a. Ruud Gullit en Erwin Koeman, penthouses van sjeiks en Russische zakenlui, etc.

Arnhem, Uitgeverij Terra – Lannoo 2009  
gebonden, 192 pp, rijk geïllustreerd, € 49,95  
ISBN 9789020979442

*Compendium Oude bouwmaterialen*

Wim Pauwels

Een volledig overzicht van wat er vandaag allemaal bij de 'bouwantiquairs' ontdekt kan worden: oude plankenvloeren en doorleefde natuursteendallen, karaktervolle terracotta plavuizen, historische schouwen, antiek sanitair en kraanwerk, dakpannen en tegels, etc. In een eerste deel ('inspirerende materialen') worden we aan de hand van fotoreportages met beknopte (technische) uitleg langs huizen geleid waarin erg uiteenlopende materialen werden gebruikt. Het tweede deel ('artisanale vakmanschap'), bevat reportages over een restaurateur, een specialist in oude schouwen en vloeren etc. Achterin de adressen van bouwantiquairs. Arnhem, Uitgeverij Terra – Lannoo / Beta-Plus 2009  
gebonden, 256 pp, rijk geïllustreerd, € 49,90  
ISBN 9789089440259

*Famous interiors - The originals*

Holland Vandertol, Cornelia van Gelder

Een persoonlijke rondleiding in de 'famous interiors' van 14 internationale 'originals' zoals Dennis Hopper en Jamie Drake, de grondleggers van Missoni, The People of the Labyrinth en andere ontwerpers en architecten. Deze goeroes hebben niet alleen hun sporen verdiend op hun eigen vakgebied, ze hebben ook een heel originele kijk op hun leefomgeving. En dat levert verrassende, volstrekt unieke en vooral échte interieurs op, variërend van de merkwaardige stalen 'schuur' waar Dennis Hopper in woont tot het eigenzinnige 'barokke' interieur van de ontwerpers van The People of the Labyrinths.

Arnhem, Uitgeverij Terra - Lannoo 2009  
gebonden, 160 pp, rijk geïllustreerd, € 39,95  
ISBN 9789058978776

## Recensie



*De Speling van het licht. Glas-in-lood in Den Haag rond 1900*

Andréa A. Kroon en Audrey Wagtberg Hansen

Uitgeverij De Nieuwe Haagsche i.s.m. KGWH, Den Haag 2009

200 pp, rijk geïllustreerd, € 14,95

ISBN 9789460100277

Glas-in-lood wordt sinds de middeleeuwen in Nederlandse interieurs toegepast, in eerste instantie voornamelijk in kerkinterieurs. Aanvankelijk diende het om met kleine stukjes glas toch grote oppervlakken te kunnen bedekken. Aan het einde van de 19de en begin van de 20ste eeuw was in Nederland sprake van een ware bloeiperiode. De loodlijnen – noodzakelijk hulpmiddel om de stukjes glas met elkaar te verbinden – waren inmiddels een belangrijk onderdeel van de decoratieve compositie geworden. Vooral in de Hofstad werden bovenlichten, tochtpuien, serres, lichtkoepels en portiekramen uitgevoerd in sierlijke Art Nouveau motieven of strakke Art Deco patronen. Rond 1900 werden vooral florale motieven in Art Nouveau populair. Voorbeelden zijn onder meer te vinden in de herenhuizen en winkelpanden in het stadscentrum, zoals het woonhuis van architect J.P.J. Lorrie aan het Smidswater, maar ook op de Laan van Meerdervoort en in het Statenkwartier. Een zeer spectaculair voorbeeld is de villa Hejmo Nia (Ons huis) aan de Parkweg, in 1906-1908 gebouwd voor het echt-paar Broese van Groenou-Wieseman. Boven de entree bevindt zich een boograam met gebrandschilderde voorstelling van Wajangpoppen naar ontwerp van glazenier Eduard Kerling (1860-1923). Ook in het trappenhuis en de bovenlichten in vensters is glas-in-lood met een mengeling van traditionele motieven en Nieuwe Kunst ornamentiek verwerkt. Geleidelijk werden de sierlijke, zwepende lijnen onder invloed van de Art Deco vervangen door een strakke belijning en geometrische motieven. Uiteraard mocht het indrukwekkende glas-in-lood in het trappenhuis van De Bijenkorf in deze categorie niet ontbreken. Maar ook minder bekende hoogstandjes zijn vermeld, zoals de bovenlichten en portiekramen in sociale woningbouw in Moerwijk, typerend voor de Nieuwe Haagse School.

Veel cultuurhistorisch belangrijke voorbeelden zijn echter in de loop der jaren verloren gegaan, omdat glas niet als wezenlijk onderdeel van architectuur of interieur werd beschouwd, maar als vervangbaar. Een monumentenstatus geldt soms wel voor de gevel, maar niet voor de ramen. Sinds het bekende overzichtswerk van Carine Hoogveld (red.), Glas-in-lood in Nederland, 1817-1968 ('s-Gravenhage 1989) zijn over het onderwerp nauwelijks kunsthistorische studies verschenen. Gedegen inventarisaties op lokaal niveau ontbreken nog.

De Haagse kunsthistorici Andrea Kroon en Audrey Wagtberg Hansen vonden het hoog tijd om aandacht te vragen voor de schoonheid en het cultuurhistorisch belang van glas-in-lood, te beginnen in de eigen regio. In een nieuwe publicatie, De Speling van het licht. Glas-in-lood in Den Haag rond 1900, belichten zij maar liefst 67 bijzondere locaties: 'het topje van een schitterende ijsberg'. Lezers kunnen zo een kijkje te nemen in interieurs van herenhuizen en bedrijven, die normaliter alleen voor de bewoners zichtbaar zijn. Helaas is in veel gevallen de naam van de uitvoerend glazenier niet gedocumenteerd en inmiddels vergeten. Het boekje is een hommage aan deze groep anoniem gebleven ambachtslieden.

De speling van het licht maakt deel uit van een nieuwe reeks zakboekjes: Den Haag rond 1900. In latere deeltjes zullen dezelfde auteurs andere onderbelichte aspecten van het Haagse interieur in de schijnwerpers zetten.


### **Theo Lunsingh Scheurleerlezing** **Moving Rooms - John Harris**

**Amstelkerk Amsterdam, 29 oktober**

Al zolang het interieur in de belangstelling staat, worden interieuronderdelen met enige regelmaat vervangen door modernere. Een niet onbelangrijk neveneffect van deze vernieuwingsdrang is een levendige handel in al dan niet waardevolle 'afdankertjes': lambriseringen, schoorsteenmantels, vloeren, deuren en kozijnen, sanitair of

zelfs complete stijlkamers verhuizen uit hun oorspronkelijke architectonische context. Soms vinden ze in samenhang een nieuwe omgeving waarin ze tot hun recht komen, maar niet zelden worden interieurs in onderdelen verhandeld om in een totaal andere context of cultuur al dan niet te gedijen. Ook voor Nederland is dit onderwerp geen onbekend verschijnsel, niet in het minst omdat ons land een belangrijke bron voor stijlkamers en interieuronderde-

len was. Maar niet alleen het historische interieur heeft Harris' aandacht; zo vraagt hij zich af wat er overblijft als we straks de moderne gebouwen van iconen als Norman Foster of Richard Rogers gaan slopen. De lezing wordt gehouden in het Engels. Aanvang 20.00 uur. Toegangsprijs € 20.

 donateurs/studenten € 15.  
[www.shni.nl](http://www.shni.nl)  
Aanmeldingen: [activiteiten@shni.nl](mailto:activiteiten@shni.nl)

### **Symposium Van ornament naar zilver – Nanne Ottema lezing 2009**

**Radboud Universiteit Nijmegen, 19 nov.**

Het symposium staat in het teken van de overdracht van de Ottema-Kingma leerstoel aan dr. Johan ter Molen. Tijdens het symposium zal in het ochtendprogramma teruggekeken worden op de bijdrage die dr. Peter Fuhring, die als eerste Ottema-Kingma leerstoel bekleedde, heeft geleverd aan het kunsthistorisch onderwijs in Nijmegen en zal aandacht worden besteed aan de collectie ornamentprenten en de onderzoeksresultaten die geboekt zijn. Hierbij zal tevens een publicatie over de collectie ornamentprenten gepresenteerd worden. 's Middags vertellen de Nijmeegse promovendi Jean-Pierre van Rijen en Annette Gaalman over hun, bijna afgeronde, omvangrijke onderzoek naar 19de- en 20ste-eeuwse edelsmeedkunst in Nederland. De dag wordt afgesloten met de Nanne Ottema lezing 2009, tevens de oratie van dr. Johan ter Molen waarmee hij zijn leeropdracht officieel zal aanvaarden.  
[www.oks.nl](http://www.oks.nl)

### **Gijsbert Friedhoff, architect en kunstmakelaar** **Rijksmuseum Twenthe Enschede, t/m 10 januari 2010**

Gijsbert Friedhoff, architect en kunstmakelaar was een architect uit de traditie van de Delftse School, die onder meer wordt gekenmerkt door soberheid en traditionalisme. Aan kunst, naar zijn overtuiging een graadmeter voor het beschavingspeil van de samenleving, kende Friedhoff in zijn gebouwen een belangrijke plaats toe. Het oeuvre van Friedhoff is omvangrijk en gedifferentieerd. Naast gebouwen voor verschillende ministeries ontwierp hij postkantoren, scholen, landhuizen, musea, kerken en woonhuizen. Maar ook monumenten, vuurtorens, bruggen, interieurs voor schepen en hotels, meubels en lampen. In 1929 won hij de opdracht voor het stadhuis van Enschede. Zowel het exterieur als interieur zijn door hem ontworpen. De mozaiekzaal, de lampen, de bankjes, maar ook de toren en de bijzonder geplaatste ramen zijn kenmerkend voor zijn ontwerp uit de Delftse school. Het gebouw is een voorbeeld van een 'Gesamtkunstwerk', waarin architectuur, interieurontwerp en beeldende kunst zijn geïntegreerd  
[www.rijksmuseumtwenthe.nl](http://www.rijksmuseumtwenthe.nl)  
Unresolved Matters - Social Utopias Revisited

### **Symposium 'Spanning in het protestantse kerkinterieur'**

**Geertekerk Utrecht, 21 november**

In de afgelopen dertig jaar heeft er veel onderzoek plaatsgevonden naar het protestantse kerkinterieur. De resultaten hiervan zullen worden gepresenteerd. Daarnaast zal de spanning tussen historie en gebruik van het interieur geanalyseerd worden. De Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland wil met deze studiedag theoretische en praktische achtergrondkennis aanbieden aan een brede groep die zich bezig houdt met het beheer van kerkinterieurs.  
[www.skkn.nl](http://www.skkn.nl)

### **Urgent Methods - Design Education Examined**

**Jongervilla Utrecht, t/m 15 november**

Vanwege de tentoonstelling in het kader van Utrecht Manifest zal de Jongervilla 6 weken open zijn voor publiek. Een unieke gelegenheid de villa en de tentoonstelling, waarin het ontwerp onderwijs in Nederland op zijn uitgangspunten, maatschappelijke ambities en resultaten wordt belicht, te bezoeken. Daarna, voor het einde van het jaar, zal de restauratie van de villa van start gaan.  
[www.jongervillacomplex.nl](http://www.jongervillacomplex.nl)

### **Unresolved Matters - Social Utopias Revisited**

**Centraal Museum Utrecht, t/m 14 feb 2010**

Vertretpunt van de tentoonstelling, een onderdeel van Utrecht Manifest, is een historisch perspectief op social design, georganiseerd rond een drietal publicaties van Victor Papanek, Sir Ebenezer Howard en Siegfried Giedion, die de implicaties van social design onderzochten. Verschillende visies, utopieën en alternatieve scenario's, maar ook de respectievelijke effecten op mensen en hun leefomgeving worden hierbinnen getoond. De tentoonstelling wordt aangevuld met bijdragen van hedendaagse ontwerpers.  
[www.centraalmuseum.nl](http://www.centraalmuseum.nl)

### **BNI-prijs 2009**

Dit jaar is de BNI-prijs toegekend aan het project Meet & Greet van Marte van Maris.. Maris transformeert een oud pakhuis in Den Haag tot een Hostel / cultureel centrum van allure. Het vijf verdiepingen tellende gebouw wordt een laagdrempelige ontmoetingsplek waar verschillende nationaliteiten elkaar kunnen ontmoeten.  
[www.bni-prijs.nl](http://www.bni-prijs.nl)

### **De Rotterdam Designprijs 2009** **Museum Boijmans Rotterdam, t/m 13 december**

De Rotterdam designprijs is een landelijke vormgevingsprijs die open staat voor deelnemers uit alle ontwerpdisciplines en die eens in de twee jaar wordt toegekend. In een groepstentoonstelling worden de tien beste inzendingen getoond, waaruit een internationale jury de prijswinnaar kiest.  
[www.boijmans.nl](http://www.boijmans.nl)

### **De Bazel tot Eek: vorm / functie / verbeelding** **Rijksmuseum Twenthe Enschede, t/m 10 jan.**

Karel de Bazel (1869-1923) en Piet Hein Eek (1967): twee veelzijdige ontwerpers die het begin van de 20ste en de overgang naar de 21ste eeuw markeren. Zij blijken niet alleen exclusieve en kostbare objecten te hebben ontworpen, maar ook voorwerpen die veel mensen nog steeds in huis hebben. Hun werken zijn in de tentoonstelling te zien, met veel voorbeelden van andere ontwerpers uit de vorige eeuw: o.a. Lauweriks, Nienhuis, Rietveld, Copier, Breuer, Charles en Ray Eames, Arne Jacobsen. Duidelijk wordt dat ontwerpers, hoe verschillend ook, al meer dan honderd jaar lang worstelen met dezelfde vraag: hoe geef je een gebruiksvoorwerp een meerwaarde die het alledaagse overstijgt?  
[www.rijksmuseumtwenthe.nl](http://www.rijksmuseumtwenthe.nl)

### **Jurriaan Andriessen (1742 - 1819)**

#### **Een schoon vergezicht**

**Museum Van Loon Amsterdam, t/m 4 januari 2010**

Naar aanleiding van de voltooiing van de conservering van de behangsels van Jurriaan Andriessen is in Museum Van Loon in Amsterdam een tentoonstelling te zien over het werk van deze indertijd zeer befaamde behangselschilder. U ziet hier veel voor het eerst tentoongestelde werken uit de collecties van het Stadsarchief en Rijksmuseum te Amsterdam en de Koninklijke Verzamelingen. Tevens wordt een maquette getoond van de zaal in kasteel Drakesteyn waar de behangsels oorspronkelijk voor gemaakt zijn.  
[www.museumvanloon.nl](http://www.museumvanloon.nl)

### **E-mailadressen gevraagd**

Helaas blijkt nog altijd dat niet alle begunstigers een aankondiging ontvangen van de door de Stichting georganiseerde activiteiten. Geef uw e-mailadres door en raadpleeg regelmatig onze website.  
[info@shni.nl](mailto:info@shni.nl) [www.shni.nl](http://www.shni.nl)